

GELENEKSEL HAYIR ANLAYIŞININ MODERN GÖRÜNÜMLERİ: *KERMESLER*

Modern Appearances of the Traditional Charity Mentality: *Kermesses*

Dr. Mustafa MACİT*

ÖZ

Kermes günümüz Türkiye'sinde yaygın yardımlaşma organizasyonlarından birisidir. Kadınların üretmiş oldukları el işleri vb metalarn yardım amaçlı satışı sunulduğu kermesler, özellikle dini gurup ve cemaatlerin sıklıkla başvurdukları yardım/hayır faaliyetleri arasındadır. Sosyal aynı zamanda dini nitelikli bir duyarlılığın yardıma dönüşmesine aracılık eden yardım kermeslerinin Türk toplumunun yirminci yüzyılda yaşadığı değişimin bir sonucu olarak yaygınlık kazandıkları; orijini itibariyle kilise organizasyonu olan bir faaliyetin islamizasyonunun ifadesi oldukları anlaşılmaktadır. Bu makalede biz, yardım kermeslerini popüler hale getiren süreçleri, aktörlerinin dini, psiko-sosyal motivlerini irdelemeye ve yardım kermesleri üzerinden dinselğin tüketim kültürü ile etkileşimini analiz etmeye çalıştık.

Anahtar sözcükler: kermes, hayır, dini guruplar, dinsellik.

ABSTRACT

Kermes is one of the most widespread organizations of solidarity in contemporary Turkey. Kermesses which handmade embroideries and manufactures are offered to bazaar are charity organizations which religious groups frequently carry out. Kermesses which helps a social and religious sensitivity turn into charity are observed to become popular as a result of the changes which Turkish society undergo and islamization of an activity which was originally a church organization. We tried to investigate the processes and religious and psycho-social motives of the actors which cause kermesses to gain popularity and to analyze the interaction of religiosity and consumer culture.

Keywords: kermesses, charity, religious groups, religiosity

Giriş

Kermes; *kerk* (church), Türkçe karşılığıyla *kilise* ve pazar yerinde ya da bir kilisenin gölgesi veya koruması altında toplanmış *kalabalık* anlamına gelen *meses* ya da *mis* (mass) kelimelerinin birleşiminden türetilmiş Felemenkçe bir terimdir. *Kilise* ve *kalabalık* terimlerinin yüzyıllar içinde fuar anlamına ulaşmış *kermesse* birleşik ismine kaynaklık ettiği; sosyal orijini açısından kermesin, karnaval ve fuar şeklinde düzenlenen bir Felemenk organizasyonu olduğu ve Felemenkçe konuşulan bölgelerin dışında ona rastlanmadığı ifade edilmektedir.¹

* Atatürk Üni. Kazım Karabekir Eğitim Fak. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğt. Böl. Öğrt. Üyesi.

¹ D. Charles de Kavanagh Boulger, *Belgium of the Belgians*, Adamant Media Corporation, 1911, s. 212.

Kermesin bir kilise vakfının yıldönümü kutlaması veya bir patronun onuruna düzenlenen bir şölen için toplanmış kalabalığı ifade ettiği, yakın zamanlara kadar Avrupa'nın bazı bölgelerinde her köyün yılda bir ya da iki kez kermes düzenlediği bilinmektedir. Özellikle Belçika ve Kuzey Fransa'da her yıl düzenli olarak yapılan, şölen, dans ve her çeşit spor faaliyetini içeren kutlamalar olarak göze çarpan kermeslerin, yüzyıllar içerisinde günümüzün fuarlarına dönüştüğü ileri sürülmektedir. Eski kinayeli simgeleri artık nadir gözlenebilir olmakla birlikte bu kutlamalar, günümüz Avrupa'sında lunapark ve fuar formunda varlığını devam ettirmektedir. Kermes kavramının modern kullanımını onu, genelde Felemenk bölgesindeki Katolik okulları ve gençlik organizasyonları gibi kuruluşların para kazanmak üzere organize ettikleri halka açık fuarlarla sınırlamaktadır. Kermes terimi ("kirmess" formunda) Birleşik Devletlerde özellikle hayırseverlik için düzenlenmiş eğlence ve fuarları tanımlamak için kullanılmakta, Latin Amerika'da Peru ve Şili'de kilise ve okullar tarafından para kazanmak için kermesler yapılmaktadır.²

1937 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından başlatılan, İzmir'in Bergama ilçesinin tarihi, kültürel ve doğal güzelliklerinin tanıtılması amacıyla düzenlenmiş ve geleneksel hale gelmiş Bergama festivali, Türkiye'nin ilk kermesidir.³ Bir şölen ve eğlence havasında yapılan bu ve benzeri kermeslerin varlığı bir gerçek olmakla birlikte günümüz Türkiye'sinde yaygın kullanımı itibarıyla kermes kavramı, daha çok hayır/yardım amacıyla kadınların el işlerinin ve bağış olarak verilmiş tüketim malzemelerinin satıldığı organizasyonları nitelemektedir. Genellikle kapalı mekanlarda geçici alışveriş merkezleri olarak kurgulanan yardım kermeslerinde satılan metallerden/el işlerinden, yiyecek ve içeceklerden elde edilen gelir herhangi bir hayır işi için kullanılmaktadır. Amaç, kimi zaman bir okul, cami veya Kur'an kursu binası yapımına katkı sağlamak olabileceği gibi kimi zaman muhtaç insanlara, öğrencilere, felakete uğramış toplumsal kesimlere, ülkelere yardımdır.

Türkiye'de yardım kermesleri, modernleşme ve kentleşme olgusunun ürettiği (üyelerinin bir çoğunun birbirini tanımadığı, kendilerini sürekli adamadıkları) inşa edilmiş kent cemaatlerinin;⁴ özellikle dini gurupların/dernek ve vakıfların güdümünde gerçekleştirilen bir hayır faaliyetidir. Bu faaliyetlere katılım konusunda gönüllük esas olup, daha geniş kesimlerin katılımı adına internet ve basın-yayın yoluyla çağrılar yapılmaktadır. Az sayıda gönüllü iş adamının bağışladığı, kadınların ürettiği metallerin, el işlerinin oldukça geniş kesimlere pazarlanması, onlar tarafından tüketilmesi amaçlanmaktadır. Yani, dini aynı zamanda da sosyal nitelikli bir duyarlılık, bağış ve el işi üretimi yoluyla olduğu kadar hatta ondan daha çok tüketim yoluyla hayıra/yardıma dönüştürülmektedir.

² Bk. [http://en.wikipedia.org/wiki/Kermesse_\(festival\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Kermesse_(festival)); [http://encyclopedia.thefreedictionary.com / Kermesse+ \(festival\)](http://encyclopedia.thefreedictionary.com/Kermesse+(festival)), Erişim Tarihi: 20.05.2009.

³ http://tr.wikipedia.org/wiki/Bergama_Kermesi, Erişim Tarihi: 30.06.2009.

⁴ Ramazan Yelken, *Cemaatin Dönüşümü, Geç modern dönemde cemaat sosyolojisi*, Vadi Yay., Ankara 1999, s. 203, 206.

Yardım kermeslerinin bir çoğunun düzenleniş amacının yapıldığı şehrin bazen ülkemizin sınırlarını dahi aştığına; kilometrelerce uzaktaki ülke insanlarına yardıma yönelik organize edildiklerine tanık olunmaktadır. Katılımcıların boş zamanlarını değerlendirmelerine de aracılık eden bu organizasyonlarda eğlencenin de bir yeri vardır. Bir çok yardım kermesinin açılış ve kapanış günlerinde küçük çaplı konserlerin düzenlendiği görülmektedir. Farklı sosyal kesitlerden insanlara hitap eden yapılarıyla yardım kermesleri, çeşitli kesimlerden insanların hayır amacı etrafında tanışma ve bütünleşmesine, sosyalleşmesine imkan tanırlar.

Özellikle dini grup ve cemaatlerin düzenlemiş olduğu yardım kermeslerinin ilk bakışta İslam dininin inananlara bir ödev olarak yüklediği ihtiyaç sahiplerine yardım sorumluluğunu, inananların üretim, başış ve tüketim ekseninde el birliği ile yerine getirmelerinin bir aracı olarak kurgulandıkları görülmektedir. Ancak biraz derinlemesine bir inceleme, yardım kermeslerinin dinsellikle ilişkisinin bu anlamda tek yönlü olmadığını gösterecek bir çok ip ucu vermektedir. En basitinden onların, dinselliğin büyük çaplı sosyo-ekonomik bir fenomenle/tüketim kültürü ile girdiği etkileşimi yansıtan bir yapıda oldukları anlaşılmaktadır.

1. Değişen Türkiye’de El Birliği İle Yardım/Hayır Anlayışının Değiş(mey)en Yüzü: İmecedan Kermese

Bütün toplumların yaşamak zorunda olduğu temel gerçeklerden birisi değişim olgusudur. Yirminci yüzyıl bu olgunun dünya çapında baş döndürücü bir hız ve toplumsal alanların hemen tamamını kuşatıcı bir nitelikte gerçekleştiği bir dönemdir. Değişimin şiddeti ve genişliği bu yüzyılı diğerlerinden ayıran başlıca faktörlerdir. Geçmişe doğru kısa bir bakış bugünün toplumlarının yirminci yüzyılın başındaki durumlarından oldukça farklı olduklarını gösterir.⁵ Yirminci yüzyılı tecrübe eden bütün toplumlar için söz konusu olan bu değerlendirme Türk toplumu için de geçerli olup, bu yüzyıl içerisinde deneyimlenen değişimden bütün geleneksel yaşam alanları, anlayış, tutum ve davranış biçimleri, sosyal yapılar, ilişki, değer ve normlar müstağni olmadığı gibi geleneksel yardımlaşma ve dayanışma formları da payına düşeni almıştır. Sosyal değişme ve değişmeye eşlik eden sosyal-politik süreçler yeni, modern yardımlaşma ve dayanışma biçimleri geliştirmeyi gerektirmiştir.

Aslında toplumsal olarak hiçbir yeni durumun ya da başlangıcın mutlak anlamda yeni olduğunu iddia etmek pek mümkün görünmemektedir. Kaybolup gittiğini düşündüğümüz bir çok şey, yeni başlangıçlar içerisinde en azından nüve olarak devam etmekte; tamamen yeni olduğu kabul edilen başlangıçlar, zımni de olsa eskiden izler taşımakta, kısaca, her türlü başlangıcın içinde bir “anımsama ögesi” yatmaktadır.⁶ Yirminci yüzyıl Türkiye’sinde yaşanan değişimin yardımlaşma ve dayanışma formlarına

⁵ Peter Kivisto, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, Çev. İhsan Çapçoğlu-Sefer Yavuz, Birleşik Yay., Ankara 2008, s. 214.

⁶ Bkz. Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Çev. Alaeddin Şenel, Ayrıntı Yay., İstanbul 1999, s. 14 vd.

yansımalarının da bu hüküm paralelinde cereyan ettiğini düşünmemizi destekleyecek pek çok neden vardır. Nitekim biraz yakından bakılınca bir takım farklılıklarla birlikte yardım amaçlı kermeslerin Türk toplumunun-özellikle köy ve kasabaların-geleneksel el birliğiyle yardım anlayışının ifadesi olan "imece"yi⁷ anımsattığı görülmektedir.

Yirminci yüzyıl boyunca ülkemizde yaşanan değişimin en cüretkar boyutlarından biri şehirleşmedir. Zira Türkiye İstatistik Enstitüsü Kurumunun verilerine göre 1927 sayımında % 75,78'i köyde yaşayan bir toplum, bu yüzyılın sonunda yaklaşık % 70'i şehirde yaşayan bir toplum haline gelmiştir.⁸ Şehirler, sosyo-kültürel, ekonomik, demografik yapısı itibarıyla kırsal yerleşimlerden oldukça farklı yaşam alanlarıdır. Bu alanlarda köylerdekinden farklı ve kendine özgü sosyal ilişkiler ve yapılar hakimdir. Şehirler, homojenliğin yerini farklılaşmaya, yüz yüze iletişime dayalı birincil ilişkilerin ise yerini resmi ve ikincil nitelikli ilişkilere bıraktığı alanlardır. Şehir hayatının ve orada hakim ilişkilerin kendine özgü bir mantığı ve gerektirdiği davranış biçimleri gündemdedir. Farklılaşmanın, iş bölümünün artmış olduğu, bireyselleşmenin yoğunlukla yaşandığı, aile içerisinde dahi fertlerin giderek birbirinden uzaklaştığı mekanlar olan şehirlerde insanların yardımlaşma amacıyla, köy topluluklarının hayat tarzının ürünü "imece"nin geleneksel uygulanma biçimi etrafında organize olabilmesinin imkansızlığını anlatmak için uzun uzadıya açıklamalara girmek dahi yersizdir.

Şehirlerde "imece" gibi geleneksel el birliği ile yardımlaşma biçimlerinin uygulanabilirliği kısıtlı olmakla birlikte yardımlaşma ihtiyacı önemini kaybetmemiştir. Hatta yer yer kendini daha kuvvetli bir şekilde duyumsattığına tanık olunmaktadır. Geleneksel Türk köyünde "imece" usulüyle, köylünün elbirliğiyle yerine getirdiği, okul binası yapımı, yol, kanalizasyon vb alt yapı hizmetleri şehirde artık belediyelerin ve il özel idaresi gibi kurumların; ihtiyacı olan insanlara, muhtaçlara, felakete uğramışlara yardım ise sosyal devlet uygulamalarının yetkisindedir. Ne var ki, okul vb binalar inşa etme, yol ve alt yapı hizmetlerini yaygınlaştırma gibi kamu hizmetlerinin kamu kurumları tarafından layıkıyla yerine getirilmesi her zaman mümkün olmadığı gibi, sosyal devlet anlayışının gereği uygulamalar da yetersizdir.

⁷ Terim olarak *imece*, bir köy topluluğu içinde işlerin gönüllü ya da zorunlu olarak ortaklaşa ve elbirliği içinde yapılması, köyün ya da köylünün herhangi bir sorununun giderilmesi hususunda gerekli bedeni ve maddi iş gücünün el birliği ile karşılanmasıdır. Günümüzde belediyelerin, il özel idarelerinin, sivil toplum kuruluşlarının, yardım ve dayanışma derneklerinin yaptığı pek çok işin Anadolu köylerinde bugün de yaygın bir şekilde göze çarpan ve temelde bir yardımlaşma ve dayanışma organizasyonu olan *imece* usulü ile yapıldığı görülür. Köylülerin ücretsiz olarak elbirliğiyle ve topluca yardımlaşmasının ifadesi olan *imece*, Türklerin yaşadığı bütün yerlerde binlerce yıldan beri var olan bir töredir. Törenin yönlendirmesi altında el birliğiyle köyün herhangi bir ihtiyacının giderilmesi kadar, herhangi bir komşunun, köylünün bir ihtiyacını gidermek, muhtaç olanlara, felakete uğramışlara yardım için gerekli iş gücünün, maddi desteğin elbirliğiyle karşılanması da söz konusudur. Bk. Hikmet Tanyu, "Türk Töresi üzerine Yeni Bir Araştırma", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/767/9723.pdf>, s. 110-111, Erişim Tarihi: 22.05.2009.

⁸ Bk. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=39&ust_id=11, Erişim Tarihi: 20.05.2009.

Bir yanda bu eksiklikler yaşanırken diğer yanda göç süreci içerisinde mekan değişikliği yaşamış insanlar, geldikleri yabancı ortamda birbirlerine yaklaşmış ve çeşitli biçimlerde yeni dayanışma ilişkileri geliştirmişlerdir. Eski toprağa bağlı yaşam biçimi ve ilişkilerin ifadesi olan cemaatsel bağlar bu modern kentlerde derin değişimler geçirmiş, eskiden tanıdık simalardan oluşan geleneksel cemaatin içinde yaşayan insanlar, kentlerin bu yeni yabancı ortamında yine tanıdık alanlar; hemşehrilik grupları, dinsel ve etnik yakınlık grupları oluşturmaya yönelmişlerdir.⁹ Göçle şehirlere yığılmış insanlar, dayanışma ve yardımlaşma ihtiyacını bu yapılar içerisinde gidermeye çalışırken, 1980'lerde yaşanan politik değişim bu yapılara, onların çeşitli faaliyetlerine-sözgelimi yardım amaçlı organizasyonlarına- meşruiyet imkanı tanıyarak, kamusal alandaki etkinliklerini artırmıştır.

Batı'da gelişmiş "sosyal refah devleti" anlayışı Türkiye'yi de etkisi altına almış, ülkemizde de devlet, "sosyal devlet" uygulamalarına ağırlık vermiş, bu yolda ilerlemeye gayret göstermiştir. Ancak Türkiye'de devlet, pratikteki uygulamaları itibariyle "sosyal devlet" tanımlamasını hak edecek bir hüviyete henüz ulaşamamış olduğu halde 1980'lerde dünyada esen neo-liberal rüzgârın etkisiyle¹⁰ "sosyal devlet" anlayışının gereği hizmetlerden yavaş yavaş geri çekilmeye yönelmiştir. Böylece tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de devletin denetlediği kamusal alan daralmaya başlamış, ortaya çıkan boşluk, sivil toplumla doldurulmak istenmiştir. Böylece sivil toplum etkinleşmiş, daha fazla insiyatif almıştır. Devletin, sosyal devlet anlayışının gereği hizmetlerden yavaş yavaş geri çekilmesi, biraz önce bahsedilen devlet ötesi cemaat yapılarının; hemşehrilik gruplarının, dinsel ve etnik yakınlık cemaatlerinin iyice güçlenmesi ve faaliyet alanlarının genişlemesiyle sonuçlanmıştır.¹¹ Devletin geri çekilme eğilimi, bir yandan güven, sadakat ve gurup dayanışmasına dayalı ilişkilerin önemini artırırken, diğer yandan çeşitli sosyal sorunların üstesinden gelme sorumluluğu giderek devletten bu ilişkilere dayalı derneklere, cemaatlara ya da yerel topluluklara doğru kaymıştır.¹² Aynı zamanda devlet, yasal düzenlemelerle bu toplulukların sosyal sorunların üstesinden gelmeye, konumuz açısından yardımlaşmaya yönelik faaliyetlerine¹³ resmiyet kazandırmıştır.

⁹ Yelken, *a.g.e.*, s. 231.

¹⁰ Burhanettin Duran, "Türkiye'de Sivil Toplum ve Siyaset", *Sivil Toplum: Farklı Bakışlar*, Haz. Lütfi Sunar, Kaknüs Yay., İstanbul 2005, s. 202.

¹¹ H. Bülent Kahraman, *Postmodernite İle Modernite Arasında Türkiye; 1980 Sonrası, Zihinsel, Toplumsal, Siyasal Dönüşüm*, Everest Yay., İstanbul 2002, s. 65-66; Dini olsun ya da olmasın çeşitli gurupların varlığı son 20-30 yılda Türkiye'de yaşanan siyasal ve ekonomik liberalleşmenin sonucudur. Bkz. Catharina Raudvere, *Çağdaş İstanbul'da Sufi Kadınlar*, Çev. Damla Acar, Kitap Yay., İstanbul 2003, s.117.

¹² Mustafa Şen, "Kökene Dayalı Dayanışma-Yardımlaşma: 'Zor iş' ", *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, Ed. Necmi Erdoğan, İletişim Yay., İstanbul 2007, s. 252-253.

¹³ Örneğin, sivil toplum kuruluşlarının gerekli yasal izinleri almak suretiyle kermes vb organizasyonlar yolu ile yardım toplayabilecekleri kanunla belirlenmiştir.

Günümüz toplumlarında el birliğiyle yardımlaşmayı gerektiren hemen her sorunun en vurgulu yönünün iktisadi olduğu dikkatlerden kaçmaz. İktisadi yönü ağırlıklı sorunların çözümüne odaklı yardımlaşma için ilk akla gelen iktisadi kaynakların yaratılması ve devreye sokulmasıdır. Ancak sivil toplum örgütlerinin; dernek, kuruluş ve cemaatlerin kendilerinden menkul iktisadi bir güçleri yoktur. Anlaşılan kendilerinden beklenen ya da görev addettikleri yardımlaşma ve benzeri sosyal sorumluluk projelerini hayata geçirecek ekonomik güçlerinin yetersizliği, yeni kaynak yaratma yetileri geliştirmek zorunluluğunu doğmuştur. Bu durumda yapılacak iş, iktisadi kaynak yaratmaya yönelik organizasyonlar geliştirmek olmuştur. İşte yardım kermeslerinin mevcut amaç ve yapıları itibariyle tam da bu noktada çeşitli sivil toplum kuruluşları ve cemaat yapılarının bir faaliyeti olarak yaygınlık kazandığını, modern Türk toplumsal yapısı üzerinde hakim sosyo-ekonomik şartlara uydurularak yeniden üretildiğini söyleyebiliriz.

2. Günümüz Türkiye'sinde Yardım Kermesleri; *Hayır Çarşıları*

2.1. Dini, sosyo-kültürel arka plan

Batılı kökeni itibariyle kermesin dini motifler içerdiği, dinsel çağrışımlarla yüklü olduğunu belirtmiştik. Her ne kadar ülkemizdeki mevcut yapıları açısından Avrupalı geçmişinden oldukça farklılaşmış olsa da bizdeki yardım kermeslerinin bir çoğunun da dini bir yükü ve dinsel içeriği vardır. Her şeyden önce geleneksel olarak Türk toplumunda yardımlaşma, dini/İslami bir ayağa sahiptir; yardımlaşma İslami bir görev ve sorumluluktur. İslam dininin asıl kaynakları olan Kur'an ve Sünnetin yardımlaşmayı inananlar için bir yükümlülük olarak gördükleri, bu yükümlülüğü yerine getirmemeyi kimi zaman şiddetle kınadıklarına¹⁴, kimi zaman ümmet çemberinin dışına çıkmakla¹⁵ eşleştirdiklerine şahit olunmaktadır. Birçok Kur'an ayetinin ana-babaya, yakınlara, yetimlere, yolda kalmışlara, çaresizlere yardımı/infakta bulunmayı inanan insanın önemli bir özelliği olarak ele almakla,¹⁶ yardımlaşmayı Allah rızasını kazanmak için yerine getirilmesi gereken bir yükümlülük olarak göstermekle, yardımlaşma ve dinsel ilişkinin moral alt yapısını sunduğu görülmektedir.

Dinin Türk toplumu nazarındaki muteber yeri göz önüne alındığında bu dinsel alt yapının inananların yardımlaşmaya bakışını belirlemekten uzak kalmış olacağını düşünmek pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim Türk toplumunda yardımlaşmaya yönelik uygulamaların, kurumların, örneğin, bu amaçla kurulmuş vakıf müesseselerinin en önemli referans kaynağı İslam dinidir. Türk toplumunda yardımlaşmanın sosyal olduğu kadar dini bir zorunluluk olarak addedildiğine dair çok sayıda örnek sıralanabilir. Bu zorunluluk çeşitli yardımlaşma organizasyonları içerisinde cisimleşebilecek potansiyel

¹⁴ "Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, yetimi itip kakar; yoksulu doyurmaya teşvik etmez", Maun, 107/1-3.

¹⁵ "Komşusu açken tok yatan bizden değildir", El-Hâkim en-Neysâbü'rî, *El-Mustedrek ala's-sahihayn*, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1977, C. 2, s. 15, (Hadis no: 2220).

¹⁶ Bk. Bakara, 2/177, 215 vb

bir duyarlılık vücuda getirmektedir. Bu haliyle dinsel, kimi zaman yardımlaşmaya ilişkin vicdani bir duyarlılık ve sorumluluk bilinci oluşturmanın kimi zaman organize yardımlaşma faaliyetlerinin önemli bir referansıdır.

Yardımlaşma konusundaki dinsel duyarlılık, dinin diğer bir çok görünümü için söz konusu olduğu gibi, son 20-30 yıllık döneme kadar örgütlenmiş düzeyde sosyal bir görünürlük kazanmamıştır.¹⁷ Özellikle 1980'lerden itibaren değişen sosyo-politik yapı, diğer sivil toplulukların olduğu kadar dini gurup ve cemaatlerin de toplumsal hayat ve bireysel bilinç üzerindeki etkinliğini artırmış, dinsel örgütlenme modellerin güç kazanmasına, onların kamusal alandaki meşruiyetlerine giden yolun önünü açmıştır. Bir yandan genişleyen, diğer yandan gittikçe kamusal meşruiyet kazanan dini grup ve cemaatler, çeşitli diğer sosyal, dinsel duyarlılıkları olduğu gibi yardımlaşma konusundaki dinsel duyarlılığı da işlemeye/örgütlemeye, bu konudaki faaliyetlerini yaygınlaştırmaya başlamışlardır. Tam da böyle bir arka plan üzerine yardım kermeslerinin, dini cemaat, dernek vb yapıların yardımlaşma konusundaki örgütsüz sosyal-dini nitelikli duyarlılığı işlemelerinin bir bileşeni olarak İslami bir hayır organizasyonu haline geldikleri, bu yapıların yardım toplama faaliyetlerinin popüler aracı oldukları iddia edilebilir.

Türkiye'de yardım kermeslerinin birçoğunun dini gurup ve cemaatlerin ya da bu gurup ve cemaatlerin gölgesi altındaki sivil toplum kuruluşlarının, dernek ve vakıfların bir faaliyeti oldukları tartışma götürmez bir gerçektir. Her şeyden önce dini gurup ve cemaatlerin, yardım kermesleri vasıtasıyla geçmişte özel alana sıkışmış, orada yoğunlaşmış dinsel duygu birikimlerinin dışa patlamasına aracılık ettikleri ölçüde sosyal, dini nitelikli yardımlaşma ilişkilerini cemaat içinde yaşatmakla kalmayıp ötekine açmaya, kamusal alana doğru taşımaya yöneldikleri, böylece dini nitelikli duyarlılıkların yeniden üretimi ve çoğaltılmasına katkıda buldukları ifade edilebilir. Dini gurup ve cemaatlerin organize ettikleri yardım kermeslerinin aynı zamanda onlara yeni bir varlık nedeni kazandırarak ayaklarını sağlamlaştırdığını da belirtmek gerekir. Yoksul insanlara,

¹⁷ Dinselliğin sosyal görünümü itibarıyla bugün dünya, 20-30 sene önceki dekorundan oldukça farklı olup, din, 20-30 sene öncesine oranla dünyanın hemen her köşesinde yükselen bir trende sahiptir. Bkz. Georges Corm, *21. Yüzyılda Din Sorunu*, Çev. Şule Sönmez, İletişim Yay., İstanbul 2008, (Giriş), s. 9-29; Günümüz dünyasında dinsel etkinliklerin, iş hayatında ve sosyal ilişkilerde daha etkili olduğu görülmektedir. Timur Kuran, *İslam'ın Ekonomik Yüzleri*, Çev. Yasemin Tezgiden, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 143; Türkiye için de benzer değerlendirmeler yapılmaktadır. Postmodernite kavramıyla karşılanan 20-30 yıllık yeni süreçte Türkiye'de de dinin/İslam'ın, bu sürecin bir bileşeni olan sivil toplum içinde çoğulluk dolayısıyla kendine yer bulduğu; dini özel alana inhisar ettiren yapıyla postmodernitenin dine dönüşün dinamiğini yarattığı, yani özel alanın gelişimini kısıktığı oranda dinsel canlanmayı da teşvik ettiği ifade edilmektedir. Ali Yaşar Sarıbay, *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*, (3. bsk.), Alfa Yay., Bursa 2001, s. 23, 91-92; Ancak Batı'da yaşananın aksine dinselliğin Türkiye'deki canlanması, dinselliğin uyanışından çok dönüşümü olarak algılanmaktadır. Buna göre İslam'ın son zamanlarda moderniteyle entegrasyonu Türkiye'de Müslüman kültürün daha ulaşılabilir hale gelmesine ve yeni bir görünürlük kazanmasına neden olmuştur. Bk. Raudvere, *a.g.e.*, s. 29, 35.

felakete uğramışlara, başarılı öğrencilere yardım etme gibi dini-sosyal duyarlılıkların şiddetini artırmanın; hissedilen toplumsal bir ihtiyacı karşılamaya yönelik işlev görmesinin, toplumsal bir fayda sağlamanın yanı sıra dini gurup ve cemaatlerin toplum ve devlet katında meşruiyetlerini sağlamlaştırıcı bir fonksiyona sahip olduğu kolay kolay reddedilemeyecek bir gerçektir.

2.2. Baş aktörler; dindar kadınlar ve girişimciler

Kermeslerin daha çok dini gurup ve cemaatlerin kadın kolları tarafından organize edildiği; el işi, ev üretimi yiyecek ve içeceklerin satışa sunulduğu bu faaliyetlerin baş aktörlerinin kadınlar ve cemaat çemberi içerisinde iktisadi hayata yönelerek zenginleşmiş girişimciler olduğu gözlenmektedir. Birçok yardım kermesinde kadınların el işlerinin yanı sıra bu girişimcilerin bağısladığı tüketim malzemelerinin satışa sunulduğuna rastlanmaktadır.

Bu faaliyetlerde kadınları baş aktörlerden biri yapan tek neden, kadınların ürettikleri ürünlerin satılacak olması değildir. Bir başka neden, kadınların erkeklere oranla daha yüksek düzeyde bu tür dini aktivitelere teşvik eden bir dinsel duyarlılık tarafından kuşatılmış olmaları olsa gerektir. Kurumsal dini ibadetlerin genelinde erkeklere oranla ikincil pozisyonda kalan kadınların bu eksikliği başka bir takım dini pratiklerle-türbe ziyareti, aşure, mevlit gibi geleneksel pratikler ile-telafi ettikleri ifade edilmektedir.¹⁸ Yardım kermesleri de söz konusu pratikler arasında sıralanabilir. Ayrıca iş hayatına az katılım, daha çok çocukların büyütülmesi vb alanlarda sorumluluk yüklenmeleri kadınların dinsellik tarafından büyük ölçüde kuşatılmalarına, bu nevi dini pratiklere daha fazla zaman ayırmalarına ve katılımlarına yol açabilmektedir.¹⁹

Yardım kermeslerinde görev alan kadınlar üzerine yapılacak gözlemler, eğitim düzeyi çeşitlilik arz eden, genelde orta sınıftan gelen ev hanımlarının ön planda olduğunu göstermektedir. Yakın zamanda düzenlenmiş bir kermeste görüşülen kadınların bize anlattıklarından hareketle onların kermes faaliyetine katılımında en önemli motivin cemaat ağı içerisinde örgütlenmiş dinsel duyarlılık olduğu söylenebilir. Ancak dindar insanların eylemleri üzerine konuşurken, bu eylemleri açıklarken inancı tek bileşen olarak ele almak yanıltıcı olabilir.²⁰ Nitekim yardım kermeslerine el işi üretimi ve satışında görev alma yoluyla katılan, kendileriyle görüşme imkanı bulduğumuz kadınların konuşmalarının satır aralarından kadınların kendilerine hem sosyal alanda hem de özel alanda yeni yerler açmaya çalışmalarının da onları katılım için motive ettiği anlaşılmaktadır.²¹ Yukarıda bahsi geçen kermeste sohbet ettiğimiz kadın

¹⁸ Bk. Celaleddin Çelik-İlkay Şahin, "Kadın Dindarlığı: Bir Paradoksun Söyledikleri", *Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı; 1-3, Ocak-Haziran 2006-2009, s. 149-150.

¹⁹ Bk. Alan S. Miller, John P. Hoffman, "Risk and Religion: An Explanation of Gender Differences in Religiosity", *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 34, No. 1, March 1995, s. 64.

²⁰ Raudvere, *a.g.e.*, s. 70.

²¹ Dinsellik koordinatlı bütün kadın organizasyonlarının, derneklerin kadınlara kamusal hayatta görünür olmak ve ev dışında sosyal ilişkiler ağı kurabilmek için kanal açtığı kadınların da yaratılan fırsat alanını başarılı bir şekilde kullandıkları görülür. Kenan Çayır, "İslamcı bir Sivil

görevlilerden birisi, “kocasının, ev dışında çalışmasına şiddetle karşı çıktığını ancak bu tür organizasyonlarda 10-15 gün süreyle gün boyu çalışmasına izin verdiğini, hatta kendisini bu konuda desteklediğini” ifade etmiştir. Anlaşılan bu faaliyetler, sosyalleşme konusunda pek az imkanı olan kadınlar için yakın çevrenin dışına çıkmalarına, kendilerini özel alanla tanımlayan geleneğin, geleneksel din anlayışının kalıplarını kırmalarına ve ev dışında kendilerine alan açmalarına imkan verme gibi bir fonksiyon icra etmektedir.²² Bu açıdan yardım kermesleri, kadınlar için yardımlaşmayı ve bu gaye ile yapılan alışverişi hem işlevsel hem de eğlenceli hale getiren meşru alanlardır.

Kadının ev dışında çalışmasına karşı çıkmak geleneksel bir erkek egemen toplum teamülüdür. Kadınların özel alanla, ev içi rollerle tanımlanmış olmasında da geleneksel din anlayışı oldukça etkindir. O halde dinsel duyarlılık kılavuzluğunda, kermes organizasyonu ile kadının geleneğin dışına çıkması, erkek egemen toplumun gelenekselci teamülleriyle bir savaş, kadının ev işleri ve çocuk bakımına dayalı geleneksel rolüne bir karşı çıkış olarak okunabilir. Kermeste paraya ve yardıma dönüştürülmek üzere evde bir şeyler üretmek, kadınların aynı zamanda ev işlerini yapmalarına, geleneksel rollerini yerine getirmelerine imkan vermekte, bunları kermeslerde satışa sunmak ise sosyal alanda görünürlüklerine, kendilerini gerçekleştirmelerine kapı aralamaktadır. Bu açıdan yardım kermeslerini, kadınlara hareketlilik ve görünürlük imkanı veren, ev dışında sosyal bir deneyim için olanaklar sunan, gündelik yaşamın rutinlerinden kaçış; eğlenme imkanı ve kişisel memnuniyet hissi veren mekanlar olarak değerlendirebiliriz. Bu, kadını özel alan ile tanımlayan geleneksel din anlayışının, bugün gelinen noktada kadının dışa açılmasına aracı olmasının, yani, din anlayışında yaşanmış bir dönüşümün ifadesidir. Söz konusu fonksiyonu açısından dinselik, kadını dışa açtığı oranda saygın geleneklerin biçim değiştirmesine aracı olduğunu, kendi içinde bir değişim geçirdiğini ifşa etmektedir.²³

Her ne kadar erkekler için bir bölümde kadınlar için başka bir bölümde satış standlarının göze çarptığı, haremlik-selamlık kermeslere rastlansa da çoğunda böyle bir ayrımın gözetilmediğine tanık olunmaktadır. Bugün yardım kermesi vb organizasyonlarda erkeklerle aynı mekanı paylaşarak, iletişime girerek, toplumların tarihleri açısından çok kısa sayılabilecek bir zaman dilimi öncesine kadar seslerinin haram olduğu addedilen dindar kadınlar, geleneksel İslami anlayışın önemli bir tabusunu yıkmaya devam etmektedirler.²⁴

Toplum Örgütü: Gökkuşuğu İstanbul Kadın Platformu”, *İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri*, Ed. Nilüfer Göle, Metis Yay., İstanbul 1999, s. 43; Raudvere, *a.g.e.*, s. 70.

²² İstanbul’daki sufi kadınlar üzerine bir araştırma yapan Raudvere de kadınların din işleriyle meşgul olmalarının kendilerine gece geç saatlerde dışarı çıkmalarına meşru bir neden sağladığını, bekar kadınların baba eviyle kısıtlı kalmayıp özel alanlarını genişletmelerine imkan verdiğini tespit etmiştir. Raudvere, *a.g.e.*, s. 83.

²³ Krş. Raudvere, *a.g.e.*, s. 134.

²⁴ Çayır, *a.g.m.*, s. 64.

Yardım kermeslerine alışveriş için gelen müşterilerin çoğunun da kadınlardan oluştuğunu belirtmek gerekir. Bu, günümüz Türkiye'sinde alışveriş eyleminin kadının egemenliğine girmesinin, "alışverişin kadınlaşmasının"²⁵ bir ifadesi olduğu kadar yardımlaşma vb. faaliyetlerin de kadınlaşmasının bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Yardım kermeslerinde satılması için tüketim malzemesi bağışlamak yoluyla bu faaliyetin diğer bir aktörü olarak göze çarpan girişimcilerin/iş adamlarının en belirgin özellikleri ise onların 1980'li yıllarla birlikte serbest piyasa ekonomisine geçiş ve özel sektörün desteklenmesi sürecinde dini cemaatlerin yörüngesinde yükselmiş firma ve holding sahipleri olmalarıdır.²⁶ Pek tabii ki yardım kermeslerinin dini bakış açısına sahip bu kişilerin bağış yoluyla dini nitelikli bir sorumluluğu yerine getirmelerine aracılık ediyor olması bu insanları söz konusu faaliyet için güdüleyen başlıca nedendir. Bu insanların yardım kermeslerinin aktörlerinden biri olmalarında bugünkü durumlarını bir yönüyle bu faaliyetleri düzenleyen grup ve cemaatlere borçlu olmalarının; cemaat içi dayanışma duygularının da belli bir payı vardır. Ancak tek motivin bunlar olduğunu düşünmek yanlış olur. Örneğin, kermes vb yardım faaliyetlerinde satılmak üzere zaman zaman tüketim malzemesi bağışladığını belirten bir iş adamı, "bu davranışıyla hem muhtaç insanlara yardımda bulunma gibi bir dini-sosyal sorumluluğu yerine getirip böylece Allah'ın rızasını kazanabileceğini hem de eğer farkında olmadan servetine haram bulaşmışsa infak ederek malını temizlediğini" ifade etmişti.

İslam dinine göre zenginlerin mallarında muhtaç insanların hakları vardır.²⁷ İslami bir yardımlaşma kurumu olan zekat, bu kişilere haklarını vererek malı temizleme anlamına gelir. Söz konusu iş adamının kendi servetinde muhtaç insanların hakkı olduğu için değil, haram kazanmış olabilme ihtimaline binaen bağış yoluyla malını temizlediğine inanması dikkat çekicidir. Timur Kuran, pek çok psikoloji deneyinin, suçluluk duyan bireylerin bu duygudan kurtulmaya yönelik girişimlerde bulduklarını gösterdiğinden hareketle İslami olmadığını düşündükleri biçimde davranmak zorunda kalan Müslümanların, yaşamlarına dini bir boyut kazandırarak kendilerini rahatlatmaya çalışacaklarını belirtir. Buna göre herhangi bir iş adamı İslami amaçlara bağışta bulunarak kötü toplumsal koşullara rağmen Müslüman olarak yaşamak için elinden

²⁵ Deniz Kandiyoti, "Parçaları Yorumlamak", *Kültür Fragmanları; Türkiye'de Gündelik Hayat*, (2.bsk.), Haz. Deniz Kandiyoti-Ayşe Saktanber, Çev. Zeynep Yelçe, Metis Yay., İstanbul 2005, s. 22; Sencer Ayata, "Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı", *Kültür Fragmanları; Türkiye'de Gündelik Hayat*, s. 47-49; Alışveriş eyleminin kadınlaşması konusunda geniş bilgi için bk. Ayşe Durakbaşa-Dilek Cindoğlu, "Tezgâh Üstü Karşılaşmalar: Toplumsal Cinsiyet ve Alışveriş Deneyimi", *Kültür Fragmanları; Türkiye'de Gündelik Hayat*, s. 84-101.

²⁶ 1980'lerden sonra dini gurup ve cemaatler geçmişte kazandıkları tecrübelerin ışığında iktisadi alana yönelmeye, sosyal dayanışma ve bilinçliliği ekonomik aktivitelere kanalize etmeye başladılar. Bu süreç yeni bir İslami girişimci sınıfının yükselmesiyle sonuçlandı. Bk. Orhan Türkdöğen, "Batı ve Türk Toplumunda Yeni Dini Hareketler", *Türk Yurdu*, C. 17, Sayı; 116-117, s. 35-38; Levent Baştürk, "Consumer Culture and Religiosity in Turkey-1", http://www.wakeup.org/anadolu/05/4/consumer_culture.html, Erişim Tarihi: 10.05.2009.

²⁷ Bk. Zariyat, 51/19.

geleni yaptığımı kendini inandırabilir.²⁸ Söz konusu kişinin ifadelerini Kuran'ın bu tespitleri ışığında yorumlamak suretiyle yardım kermeslerinde satılmak üzere tüketim malzemesi bağışında bulunmanın, dini duygu birikimlerinin ve cemaat içi dayanışma duygularının dışavurumuna aracılık ettiği oranda bu manada bir psikolojik rahatlama sağlamanın da bu insanları katılım için motive ettiğinin pek yabana atılacak bir düşünce gibi durmadığı sonucuna ulaşabiliriz.

2.3. İç içe geçişler; dinsel, tüketim ve boş zaman değerlendirme

Yardım kermeslerinin gittikçe tüketim ve boş zaman değerlendirmenin bir aradalığını sağlayan alışveriş merkezlerine benzemeye başladıkları görülmektedir. Hızla bir tüketim toplumu olma yolunda ilerleyen, boş zamanın önemini/boş zamanları değerlendirmeye yönelik endüstrilerin, tüketim ve boş zaman değerlendirme öğelerinin birlikteliğini sağlayan mekanların hızla gelişmeye başladığı bir toplumda bu benzeşimin tesadüf eseri olduğunu düşünmek pek mümkün değildir.

Kapitalizmin ulaştığı son aşama bizi, bir "tüketim toplumu" gerçeğiyle karşı karşıya getirmiştir. Tüketimciliğin uzandığı evrenler eşya ve giyim-kuşamdan tarih ve coğrafyaya çok geniş bir yelpazedeki farklı dünyaları içine alacak şekilde bir hayli genişlemiş, zenginleşmiş, hemen her yaşam alanı tüketim kültürüne kolonize edilmeye açık bir av sahası halini almıştır. Tüketimin ve tüketimciliğin boyutlandığı alanlar ise çoğunlukla tüketimci performans sergileyebildiğimiz boş zamanlardır. Günümüz insanı, zorunlu çalışmadan geriye kalan zamanlarını, daha çok tüketim odaklı etkinliklerle geçirmektedir. Kapitalizm için hedef, artık her tür tüketimci siyasanın realize edildiği boş zamanı ele geçirmek, maksatlı kullanıma açmak, bu yolda yeni boş zaman etiği (ideoloji, değer, kanaat vs.) yaratmak,²⁹ bazılarının ter dökmesinin yanı sıra ter atmasından da kazanç sağlamaktır.³⁰ Nitekim günümüzde insanlar, endüstriyel sisteme sadece çalışarak değil, onun ürünlerini tüketerek de hizmet etmekte sistem, insanlara ücretli çalışan olarak ihtiyaç duyduğu kadar hatta bundan daha fazla tüketici olarak ihtiyaç duymaktadır.³¹

Tüketim ve boş zamanın önemi gittikçe artarken, bu iki öğenin beraberliğini sağlayan, "seçkin tüketiminden kitlesel bir tüketim biçimine geçişi vurgulayan" yeni mekânlar;³² alışveriş merkezleri hızla yayılmaktadır. Satın alma zorunluluğunun olmadığı, müşterilerin meta alanının dışında kalan sosyal ilişkilere de katılabildikleri bu yeni kapalı

²⁸ Kuran, *a.g.e.*, s. 94-95.

²⁹ Ömer Aytaç, "Tüketimcilik ve Metalaşma Kısacasında Boş Zaman", *K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 11, Sayı: 1, 2006, s. 27-29.

³⁰ Burcu Özcan, "Rasyonel Satın Alma ve Boş Zaman Sürecine İlişkin Alışveriş Eylemlerinin Birlikte Sergilendikleri Mekanlar; Alışveriş Merkezleri" *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, Sayı: 2, Aralık 2007, s. 42.

³¹ Jean Baudrillard, *The Consumer Society: Myths&Structures*, Tr. Chris Turner, Sage Publications, 1998, s. 83.

³² Durakbaşa-Cindoğlu, a.g.m., s. 93.

mekânlar, tüketicilerin içeride rahatça gezinebilmeleri, vitrindeki ürünlere göz gezdirebilmeleri gibi bir dizi imkânı da beraberlerinde getirmişlerdir. Rasyonel içerikli, sadece satın almaya dayalı alışveriş eylemine, haz ve eğlenceye dayalı boş zaman eylemi şeklindeki alışveriş eyleminin de ilave olduğu bu mekanlara insanlar artık boş zaman değerlendirmek için gitmektedirler ve buralarda tüketimin kendisi birçok insan için büyük bir boş zaman faaliyeti haline dönüşmektedir.³³

Günümüzde hediyelik eşyadan giyim-kuşama ve yiyecek-içeceğe kadar birçok metanın satışa sunulduğu fuarlar haline geldikleri gözlenen; geçici alışveriş merkezleri olarak tasarlanmış mekanlarda yapılan çoğu yardım kermesinin, alışveriş merkezlerinin biraz önce değinilen imkanlarını insanlara sunduğuna tanık olunmaktadır. Tüketimin yanı sıra insanların tıpkı alışveriş merkezlerinde olduğu gibi içeride rahatça gezinebilmeleri, ürünlere göz gezdirebilmeleri mümkündür. Yardım amaçlı alışveriş eylemine, haz ve eğlenceye dayalı boş zaman aktiviteleri eşlik etmektedir ki, bugünkü kermeslerin bazılarının çeşitli sosyal etkinliklerin, mini konser ve eğlencelerin düzenlendiği ortamları içerdikleri de gözlenmektedir. Kaldı ki, yardım kermeslerinde katılımcıların bir kısmının alışveriş yapmaktan çok boş zaman geçirmek için kermesin düzenlendiği mekanlarda gezindikleri görülür.

Bu ortamlarda dinsel ile gerek ihtiyaç karşılamak için gerek yardım/hayırseverlik amacıyla dini nitelikli tüketim ve boş zaman değerlendirmenin sınırları iç içe geçmiştir. Yakın zamanlarda bir dini cemaat tarafından Erzurum'da açılan bir kermesin adının "Hayır Çarşısı" olarak belirlenmiş olması; "dinsellik", "tüketim" ve "boş zaman değerlendirme" öğelerinin birlikteliğini gösterme adına oldukça kayda değerdir. İsmi bu şekilde belirleyenler ne düşünmüştür bilinmez. Ama yan yana geldiğinde "dinsellik", "tüketim" ve "boş zaman değerlendirme" öğelerinin bir mekanda toplanmış olduğunu ifade edecek başka bir çift kelime bulmak hiç de kolay olmasa gerekir. "Hayır", başlı başına dinselliğin bir ifadesi iken, "çarşı" denilince Türk toplumunda yaşayan ortalama bir bireyin aklına tüketim ve boş zaman değerlendirme alanı gelir. Kaldı ki, geleneksel Türk kentlerinin yapısında çarşı aynı zamanda dinsel bir ortamdır; ritmini ezanın belirlediği çarşı ile cami arasında sıkı bir ilişki vardır.³⁴

Bu mekanlarda tüketim, sadece ekonomik anlamda yararcılık esprisi temelinde değil, alışverişe konu olan metaların mübadele değerinden çok sembolik değerlerini ön planda tutan bir düzlemde gerçekleşmektedir. Özellikle tüketici olarak kermeslerde yardım ağının içerisine giren aktörler için amaç, bir ihtiyacı karşılamak için alışveriş yapmaktan öte bir nevi "Allah rızası için tüketim"dir. Alışverişe konu olacak metaların, özellikle el işi, yiyecekler ve benzerlerinin kimi zaman piyasa değerlerinin üzerinde bir fiyatla satışa sunulduğu görülmekle birlikte tüketicinin fayda-maliyet analizi yaparak akılcı davranış yönelimli bir tutumla alışveriş yaptığının, sözgelimi pazarlık ettiğinin rastlamak zordur. Bu, tüketicinin ihtiyaç gidermenin ötesinde hayırseverlik gibi dinsel amaçlarla tüketime yöneldiğinin açık işaretlerinden birisidir. Öyle anlaşılıyor ki yardım

³³ Özcan, a.g.m., s. 42-43, 57-58; Durakbaşa-Cindoğlu, a.g.m., s. 93.

³⁴ Durakbaşa- Cindoğlu, a.g.m., s. 86.

kermeslerinde alışverişe konu olan metalara reel değerlerini ikinci plana düşüren dini çağrışımlar yüklenmiştir. Metalar, dini yönelim, hayırseverlik yoluyla ruhsal arınma ile ilişkili hale gelmiş; alışverişe konu olan eşyalar “Allah’ın rızasını kazanma” gibi dini-sembolik bir anlam kazanmışlardır.

Yardım kermeslerinin bir açıdan insanları dini bir gaye ile tüketime yönlendirerek tüketici kapitalizmin çarkının dönmesine hizmet ettiklerini düşünmek pek yanlış bir yaklaşım gibi durmamaktadır. Tüketim boyutu ile yardım kermesleri, dinselğin tüketici kültüre entegre olmasının, yardımlaşmanın/hayırın geleneksel temellerinden koparılmasının bir göstergesi durumundadırlar. Örneğin, İslami alt yapısı itibariyle ihtiyacı olanlara yardım/infak, Allah rızası için karşılıksız vermektir. Oysa kermeslerde hayırın/infakın söz konusu dini içeriğinin modern toplumu esir alan tüketimin lehine anlam kaymasına uğradığını görmekteyiz. Bu gözlem, Vincent J. Miller’in tüketici kapitalizm ile din ilişkisini tartıştığı *Consuming Religion*³⁵ adlı kitabındaki aşağıda özetlemeye çalışacağımız değerlendirmelerini aklımıza getirmektedir.

Bu kitapta Miller, tüketici kapitalizmin dini ritüelleri, sembolleri ve figürleri mal etmeyi ve onları kişisel gelişim, ferdi aydınlatma ya da daha fazla ruhsallık arayan tüketiciye pazarlamayı nasıl başardığını göstermeye çalışmaktadır. Miller, tüketici kültürün insanların değerler, kültür ve dinle ilişkisini yeniden tanımladığını, tüketici kültürünün dine, dini bir gelenek ya da ritüelin anlamının içerisinde tamamen kaybolduğu yeni bir ürün yaratmak için diğer mallarla eriyebilecek bir mal olarak davrandığını iddia etmektedir. Miller’in tüketici kültürü ve din arasında kurduğu ilişkinin günümüz Türk toplumunda da gözlenir hale gelmeye başladığı, ülkemizde de önceki folk kültürünün, dinin ya da geleneğin bazı özelliklerinin tedrici kolonizasyon ve pazar sistemi süreci yoluyla tüketici toplumu kültürüne asimile olduğu görülmektedir. Bu süreçte pazar aklı sayesinde dini sembol ve pratikler tarihi ve kültürel temellerinden koparılmakta, dini konseptler ve tarihi olaylar, imaj ve işaretler yeniden üretim ile yeniden yorumlanmaktadır. Dini ihtiyaç ve davranışlar yeniden sivilize ve yeniden sembolize edilip değiştirilmekte, modern tüketim mallarına dönüştürülmektedir.³⁶

Hemen belirtelim tüketici kültürü ile tanışmak ve entegre olmak dinselikte bir dönüşüme ve yerleşik dini anlayışla çatışmalara neden olsa da, bu, dine veda edildiği anlamına gelmez. Din, üzerine konduğu çiçeğin rengini alan ve kendine yabancılaşan bir “Hint kelebeği” gibi değildir. O, büyük sosyal-kültürel fenomenlerden etkilendiği kadar bir şekilde bu fenomenleri etkilemektedir. Değişimin beraberinde getirdiği yeni yaşam tarzlarına karşı oluşan dini tepki, basit bir inkar, kınama ya da tam bir uyumla kendine yabancılaşma olmaz. Yeni yaşam tarzlarının meydan okumasına karşı dini cevaplar

³⁵ Vincent J. Miller, *Consuming Religion: Christian Faith and Practice in a Consumer Culture*, Continuum, New York 2003.

³⁶ Baştürk, a.g.m.; Türkiye’de kapitalist tüketim piyasasının metalaşma ve tüketimin kimlik politikaları bağlamında hem laisist hem de İslamcı kesimleri kuşatmış olması üzerine tatmin edici bir değerlendirme için bkz. Yael Navaro-Yaşın, “Kimlik Piyasası: Metalar, İslamcılık, Laiklik”, *Kültür Fragmanları; Türkiye’de Gündelik Hayat*, s. 229-258.

verme girişimi de söz konusu olur.³⁷ Bu bağlamda yardım kermeslerinin, tüketim kültürünün dinselliği kolonize ettiği kadar dinsellik tarafından kolonize edildiğinin; modern yaşama ait imaj ve ihtiyaçların islamizasyonunun da bir ifadesi olarak ele alınabilecekleri unutulmamalıdır. Yardım kermeslerinde dinsellik, tüketime kutsal bir anlam yükleyerek tüketim kültürünün değirmenine su taşıdığı oranda en azından kendine yeni görünürlük ve etkinlik alanları açmakta daha ulaşılabilir hale gelmektedir. Nihayetinde yardım kermesleri, tüketim yoluyla da olsa dini bir görev ve sorumluluğun yerine getirildiği alanlar olarak dini duyguların canlanışının, dinselğin görünümündeki artışın ve nüfuz alanının genişlemesinin, İslami kültürel çevreye ait imajların yeniden üretimi ve çoğaltılmasının bir göstergesi olarak göze çarparlar.

Sonuç

Bu çalışma bir kilise organizasyonu olan kermesin İslami bir hayır faaliyetine dönüşümünün ve ülkemizde yaygınlık kazanmasının arka planını, yardım kermeslerinin aktörlerinin/katılımcılarının motivlerini ve yardım kermesleri üzerinden dinselğin büyük çaplı bir sosyo-kültürel fenomenle etkileşimini çözümlene denemesiydi. Bu denemeden çıkarılacak sonuçlardan birincisi, Türkiye'nin değişen sosyo-kültürel ve politik ortamında dayanışmacı yapı ve sosyal sorunları elbirliğiyle çözüme alışkanlığının grup ve cemaat yapıları içerisinde sivil toplum anlayışı ve örgütlenme bilinci ile kesiştiği; böylece geleneksel dayanışma/yardımlaşma biçiminin (imecenin) günün sosyo-ekonomik şartlarına uygun bir biçimi olan kermesler yoluyla yardımlaşmanın yaygınlık kazandığıdır. Kısaca, yardım kermesleri değişen sosyo-kültürel, politik şartlar içerisinde dini-sosyal nitelikli dayanışmacı yapının bilinç altından gelişen bir tepki olarak nitelenebilirler.

Dini bir alt yapı üzerine yükselen bu tepkinin dini gurup ve cemaatler tarafından organize edildiği; her şeyden önce toplumsal bir ihtiyacı giderme, yardımlaşma konusunda hissedilen bir boşluğu doldurma amacının güdüldüğü görülmektedir. Kermes faaliyetinin aktörlerinin/kermeslerde satışa sunulmak üzere el işi üreten, kermeslerde görev alan kadınların ve satılmak üzere çeşitli metalar bağışlayan iş adamlarının, dini olduğu kadar psiko-sosyal güdüler tarafından motive edildikleri anlaşılmaktadır. Yardım kermeslerinin dinsellik ve tüketim kültürünün etkileşiminin; dinselğin tüketim kültürüne entegrasyonunun, hayrın/infakın geleneksel içeriğinin (karşılıksız vermek) anlam kaymasına uğramaya başladığının aynı zamanda modern-tüketici kültürüne ait imajların islamizasyonunun bir ifadesi olduklarını iddia etmek de mümkündür.

KAYNAKÇA

³⁷ Raudvere, *a.g.e.*, s. 151.

- AYATA, Sencer, “Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı”, *Kültür Fragmanları; Türkiye’de Gündelik Hayat*, (2.bsk.), Haz. Deniz Kandiyoti-Ayşe Saktanber, Çev. Zeynep Yelçe, Metis Yay., İstanbul 2005.
- AYTAÇ, Ömer, “Tüketimcilik ve Metalaşma Kıskaçında Boş Zaman”, *K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 11, Sayı: 1, 2006.
- BAŞTÜRK, Levent, “Consumer Culture and Religiosity in Turkey-1”, http://www.wakeup.org/anadolu/05/4/consumer_culture.html, Erişim Tarihi: 10.05.2009.
- BAUDRİLLARD, Jean, *The Consumer Society; Myths&Structures*, Tr. Chris Turner, Sage Publications, 1998.
- BOULGER, D. Charles de Kavanagh, *Belgium of the Belgians*, Adamant Media Corporation, 1911.
- CONNERTON, Paul, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Çev. Alaeddin Şenel, Ayrıntı Yay., İstanbul 1999.
- CORM, Georges, *21. Yüzyılda Din Sorunu*, Çev. Şule Sönmez, İletişim Yay., İstanbul 2008.
- ÇAYIR, Kenan, “İslamcı bir Sivil Toplum Örgütü: Gökkuşuğu İstanbul Kadın Platformu”, *İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri*, Ed. Nilüfer Göle, Metis Yay., İstanbul 1999.
- ÇELİK, Celaleddin-İlkay Şahin, “Kadın Dindarlığı: Bir Paradoksun Söyledikleri”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 1-3, Ocak-Haziran 2006-2009.
- DURAKBAŞA, Ayşe-Dilek Cindoğlu, “Tezgâh Üstü Karşılaşmalar: Toplumsal Cinsiyet ve Alışveriş Deneyimi”, *Kültür Fragmanları; Türkiye’de Gündelik Hayat*, (2.bsk.), Haz. Deniz Kandiyoti-Ayşe Saktanber, Çev. Zeynep Yelçe, Metis Yay., İstanbul 2005.
- DURAN, Burhanettin, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Siyaset”, *Sivil Toplum: Farklı Bakışlar*, Haz. Lütfi Sunar, Kaknüs Yay., İstanbul 2005.
- EN-NEYSÂBÛRÎ, El-Hâkim, *El-Mustedrek ala’s-sahihayn*, Dâru’l-Haremeyn, Kahire 1977, C. 2.
- [http://en.wikipedia.org/wiki/Kermesse_\(festival\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Kermesse_(festival)), Erişim Tarihi: 20.05.2009.
- [http://encyclopedia.thefreedictionary.com/Kermesse+\(festival\)](http://encyclopedia.thefreedictionary.com/Kermesse+(festival)), Erişim Tarihi: 20.05.2009.
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Bergama_Kermesi, Erişim Tarihi: 30.06.2009.
- http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=39&ust_id=11, Erişim Tarihi: 20.05.2009.
- KAHRAMAN, H. Bülent, *Postmodernite İle Modernite Arasında Türkiye; 1980 Sonrası, Zihinsel, Toplumsal, Siyasal Dönüşüm*, Everest Yay., İstanbul 2002.

- KANDİYOTİ, Deniz, "Parçaları Yorumlamak", *Kültür Fragmanları; Türkiye'de Gündelik Hayat*, (2.bsk.), Haz. Deniz Kandiyoti-Ayşe Saktanber, Çev. Zeynep Yelçe, Metis Yay., İstanbul 2005.
- KIVISTO, Peter, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, Çev. İhsan Çapçioğlu-Sefer Yavuz, Birleşik Yay., Ankara 2008.
- KURAN, Timur, *İslam'ın Ekonomik Yüzleri*, Çev. Yasemin Tezgiden, İletişim Yay., İstanbul 2002.
- MİLLER, Alan S.-John P. Hoffman, "Risk and Religion: An Explanation of Gender Differences in Religiosity", *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 34, No. 1, March 1995.
- MİLLER, Vincent J., *Consuming Religion: Christian Faith and Practice in a Consumer Culture*, Continuum, New York 2003.
- NAVARO-YAŞIN, Yael, "Kimlik Piyasası: Metalar, İslamcılık, Laiklik", *Kültür Fragmanları; Türkiye'de Gündelik Hayat*, (2.bsk.), Haz. Deniz Kandiyoti-Ayşe Saktanber, Çev. Zeynep Yelçe, Metis Yay., İstanbul 2005.
- ÖZCAN, Burcu, "Rasyonel Satın Alma ve Boş Zaman Sürecine İlişkin Alışveriş Eylemlerinin Birlikte Sergilendikleri Mekanlar; Alışveriş Merkezleri" *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, Sayı: 2, Aralık 2007.
- RAUDVERE, Catharina, *Çağdaş İstanbul'da Sufi Kadımlar*, Çev. Damla Acar, Kitap Yay., İstanbul 2003.
- SARIBAY, Ali Yaşar, *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*, (3. bsk.), Alfa Yay., Bursa 2001.
- ŞEN, Mustafa, "Kökene Dayalı Dayanışma-Yardımlaşma: 'Zor iş' ", *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, Ed. Necmi Erdoğan, İletişim Yay., İstanbul 2007.
- TANYU, Hikmet, "Türk Töresi üzerine Yeni Bir Araştırma", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/767/9723.pdf>, Erişim Tarihi: 22.05.2009.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, "Batı ve Türk Toplumunda Yeni Dini Hareketler", *Türk Yurdu*, C. 17, Sayı: 116-117.
- YELKEN, Ramazan, *Cemaatin Dönüşümü, Geç modern dönemde cemaat sosyolojisi*, Vadi Yay., Ankara 1999.